

MOZAICI ZA GOSPODARSKU BUDUĆNOST HRVATSKIH OTOKA

Primjer: otok Pag

VLATKO JADREŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 338.48(497.5)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
: 2001-10-26
Received

Jadranska orijentacija u gospodarskoj politici Hrvatske, a unutar nje posebno njenih otoka, u razdoblju bivše Jugoslavije (deklarativno i kolonizatorski) i sadašnje, samostalne Hrvatske (stvarno i promišljeno traganje za društveno - ekonomskim boljitkom) imala je svoje dileme, raskorake, ali i konstante pa i programe razvoja.

Prethodno razdoblje bilo je karakteristično, posebice kada se radilo o otocima, po relativno slabim društveno - ekonomskim rezultatima jer su se mnogobrojne inicijative i projekti razbijali o "više", tzv. jugoslavenske interese i prioritete. S druge strane, od demokratskih promjena devedesetih godina prošlo je relativno malo vremena, o ratu da i ne govorimo, da bi Hrvatska mogla nešto značajnije učiniti, pa se, bez obzira na bitne kvalitetne pretpostavke i duhovne impulse, u biti ipak nalazimo na samom (boljem) početku.

Dilema i izazova u razvoju jadranskih otoka, pa tako i otoka Paga, - koji uzimamo kao paradigmu - i danas ima podosta. Iako ti otoci imaju svoje specifičnosti, iako su različiti po stupnju razvoja, čini se da se kod njih do današnjih dana provlači ideja da im je turizam temeljna razvojna odrednica, a uz turizam poljoprivreda, tradicionalni obrti i pojedine grane pomorstva. No, unutar takve opravdane orijentacije malo je strukturalne raznolikosti, kakvoće, tradicionalne osebujnosti, selektivne promišljenosti. Sve županije i općine, svi otoci pa i sva mjesta hoće turistički razvoj (istaknimo to kao paradigmu), ali se malo tko pita kakav turizam i u kojim granicama. Što to traži svjetska turistička potražnja a što

nudi ponuda? Kako na najbolji način posredstvom turizma oplemeniti druge gospodarske i društvene djelatnosti? Na koji način selekcionirati optimalne segmente i kako najpovoljnije komplementarno djelovati? Kako doći do prioriteta u razvoju, do uravnoteženog i skladnog prožimanja razvoja, do skladnog funkcioniranja ekonomskih, prirodnih, ekoloških, kulturnih i infrastrukturnih činitelja?

Ovaj rad uz širi jadranski otočki kontekst, u dijelu istraživanja analizira stanje i mogućnosti i otoka Paga. Uvažavajući njegove posebnosti, pokušava razmišljati o njegovoj budućnosti i prosperitetu, u prvom redu na način: suprotstavljajući se tzv. velikom planiranju i razvoju, sugerirajući pojedina moguća rješenja i tendencije. Svrha je dakle samo jedna - potaknuti dileme, promišljanja i rješenja u razvoju ovog lijepog, pomalo bizarnog i prosperitetnog hrvatskog otoka. Jer uz sve razlike i posebnosti, postoji u obitelji hrvatskih otoka još više sličnih i zajedničkih obilježja i mogućnosti.

U radu je primjenjivana socioekonomska meoda istraživanja.

KLJUČNE RIJEČI: Jadranska orijentacija Hrvatske, hrvatski otoci ljepote i mogućeg bogatstva, turizam kao faktor razvoja, otok Pag kao paradigma za gospodarsku budućnost hrvatskih otoka

Uvod

Takozvana jadranska orijentacija u gospodarskoj politici Hrvatske, a i unutar nje posebno njenih otoka, u čitavu razdoblju bivše Jugoslavije (deklarativno i kolonizatorski) i sadašnje, samostalne Hrvatske (stvarno i sve više promišljenije traganje za društveno-ekonomskim boljitkom) imala je svoje dileme, raskorake, ali i konstante pa i programe razvoja.

Prethodno razdoblje bilo je karakteristično, posebice kada se radilo o otocima, po relativno slabim društveno-ekonomskim rezultatima jer su se mnogobrojne inicijative i projekti razbijali o "više", tzv. jugoslavenske interese i prioritete. S druge strane, od demokratskih promjena devedesetih godina prošlo je, objektivno govoreći, i suviše malo vremena, a da o ratu i ne govorimo, da bi Hrvatska mogla nešto značajnije učiniti, pa se, bez obzira na bitne kvalitetne pretpostavke i duhovne impulse, u biti ipak nalazimo na samom (boljem) početku.

Dilema i izazova u razvoju jadranskih otoka i danas ima podosta. Iako ti otoci imaju svoje specifičnosti, iako su različiti po stupnju razvoja, čini se da se kod njih do današnjih dana provlači ideja kako im turizam treba biti temeljna razvojna odrednica, a uz nj još poljoprivreda, tradicionalni obrti i pojedine grane pomorstva. No, unutar takve opravdane orijentacije malo je strukturalne

raznolikosti, kakvoće, tradicionalne osebnosti, selektivne promišljenosti. Sve županije i općine, svi otoci pa i sva mjesta hoće turistički razvoj (istaknimo to kao paradigmu), ali se malo tko pita kakav turizam i u kojim granicama. Što to traži svjetska turistička potražnja a što nudi ponuda? Kako na najbolji način preko turizma oplemeniti druge gospodarske i društvene djelatnosti? Na koji način selekcionirati optimalne segmente i kako najpovoljnije komplementarno djelovati? Kako doći do prioriteta u razvoju, do uravnoteženog i skladnog prožimanja razvoja i skladnog funkcioniranja ekonomskih, prirodnih, ekoloških, kulturnih i infrastrukturnih činitelja?

Ovaj rad, na primjeru hrvatskih otoka, uvažavajući posebnosti, pokušava razmišljati o njihovoj budućnosti i prosperitetu, u prvom redu na način: da postavlja pitanja, ukazuje na proturječja, da promišlja suprotstavljajući se tzv. velikom planiranju i razvoju, sugerirajući pojedina moguća rješenja i tendencije, i tome slično. Svrha je dakle samo jedna - potaknuti dileme, promišljanja i rješenja u razvoju hrvatskih otoka, i tako argumentacijama pomoći u sve većoj "poplavi" inicijativa i planova o pojedinim i ukupnim hrvatskim otocima.

1. Polazni okviri, principi i pretpostavke razvoja

Slijedom teorijske zakonitosti da svaku činjenicu ili situaciju treba promatrati s tri stajališta: *prošlosti* - jer uči, *sadašnjosti* - jer potvrđuje i *budućnosti* - jer traži, a u cilju istraživanja, u središte rada postavili smo problem vezan uz gospodarsku, tj. društvenoekonomsku budućnost naših otoka.

U projektiranju moguće budućnosti koristili smo se dosadašnjim prinosima za gospodarsku povijest otoka,¹ vezanim za osebnosti i tradicije, te sadašnju strukturu i sliku otoka Paga, o čemu govorimo u drugom poglavlju rada. Dalje, kao i svi planeri, a tih je općenito i na svim lokalitetima bio podosta, koristili smo ishodišta i teze iz tekućih, srednjoročnih i dugoročnih programa razvoja, čime smo zaokružili (uz poglavlje o tendencijama razvoja) opus i pretpostavke istraživanja.

Primjenjujući autorski pristup i ne robujući (iako uvažavajući) oficijelnim i dosadašnjim projekcijama, pokušali smo putem svojevrstnih nukleusa i

¹ Primjerice: *Prinosi za gospodarsku povijest otoka Paga*, Zbornik radova, Historijski arhiv Pazin i Historijski arhiv Rijeka, Pazin-Rijeka, 1988, i drugim izvorima; koristili smo istraživanja otoka Lošinja, Pašmana, Dugog otoka, Murtera i drugih otoka te sintetičke oficijelne te timske ili autorske studije o našim jadranskim otocima.

mozaika, uz uvažavanje komplementarnih činitelja, doći do vlastitih vizija i teza mogućeg i poželjnog razvitka hrvatskih otoka.

U traganju i poticanju modeliranja gospodarskih mogućnosti, kao kod svakog istraživanja, postavili smo jasne ciljeve i zadatke, polazili od određenih pretpostavki i koristili prikladne metode i postupke. Sve je to, naime, dobro poznat inventar u građenju svakog razvojnog programa, a ipak, u svakome je ono autorsko i koncepcijsko - esencija, kruna i posebnost pojedinog rješenja i vizije, bez obzira na to što nam polazišta i ukupan inventar mogu biti identični ili istovjetni.

Upravo zbog svega toga, bilo je vrijedno pokušati oslikati sve te izazove, potencije, raritete i resurse koji pod zajedničkim nazivom "mozaici" njedre ove neobične i vrijedne prostore, i to kao prirodno - ambijentalne, povijesno - kulturne i futurološko - gospodarske fenomene.

Vrijedno je i nužno ukazati na sve one okvire i polazne pretpostavke iz sfere "opće teorijskih" i "postojećih specifičnih" okosnica i premisa koje će odrediti i definirati ukupan i pojedinačan koncept gospodarskog razvitka. To su otprilike ova polazišta;

(1) Jadranski otoci najdragocjeniji su hrvatski prostori za promišljenu i efikasnu budućnost. Međutim, unutar tih otoka ima bitne razlikovnosti glede njihovih kvantitativnih i kvalitativnih činitelja. Jedni su nerazvijeni (u pravilu mali), drugi su relativno razvijeni (u pravilu veliki i oni u prvom nizu), treći su između njih i, opet, imaju svoje posebnosti i stupnjeve razvoja. Svaki jadranski otok sam je za sebe svoj kontinent, ali i povezana i ovisna individualnost. Svi se ti otoci međusobno razlikuju u pogledu veličine i konfiguracije, po položaju prema kopnu, u stupnju razvedenosti, po zemljopisnim obilježjima, vegetacijskom i prirodnom pokrovu i pejzažu. Oni se, međutim, razlikuju i po svojim ekonomskim mogućnostima, stanjima i prednostima. Svaki je otok zapravo mali svijet za sebe, ima svoje posebnosti što su nastale dugotrajnim prilagođavanjem zatvorenih ljudskih grupa prirodnoj sredini i ograničenim uvjetima života. Svi se naseljeni otoci, uz prirodne, odlikuju i zasebnim socijalnim, antropogenim, ruralnim ili urbanim obilježjima što su ih stvarale prethodne generacije. Kao takvi, svi zajedno i svaki posebno predstavljaju nedovršenu priču i pouku vlastite moguće budućnosti.

(2) Globalni procesi svjetskog razvoja (svijet postaje globalno selo) okreću se procesima litoralizacije, unutar koje orijentacija na otoke ima svoje zasebne i izrazite strateško-gospodarske i sociokulturne pogodnosti i prednosti, a Hrvatska usto, putem pomorske i jadranske, tj. hrvatske orijentacije, i izuzetno komplementarne datosti.

(3) Lijepa naša, sa svim svojim novonastalim promjenama, također je velik izazov i za globalnu razvojnu strategiju. Pritom mislimo prije svega na konceptualnu viziju i dilemu:

a) da li veliki i ekspanzivni ili b) manji, etapni, kvalitetni, ali ritmički i policentrični te ravnomjerni društveno - ekonomski razvoj? Naša su polazišta bliska mislima akademika Ivana Supeka kad veli: "Hrvatska je mala zemlja, čiju budućnost treba graditi na slobodnoj misli, znanju, suptilnim proizvodima i uslugama, a ne na masovnoj proizvodnji." Isto tako mislima Mije Mirkovića, oca suvremene jadranske gospodarske misli kod Hrvata, čije teze i poruke također osvajaju i upozoravaju na hrvatsku sutrašnjicu.

(4) U svakom tkanju gospodarske perspektive i ulaganja imamo uglavnom tri razine poticaja i investiranja: u nove investicije, u programe revitalizacije, sanacije i adaptacije te u infrastrukturu. Po našem sudu, a s obzirom na čitav niz okolnosti i ozračja, treba ići na kombinirani i selektivni princip i razvoj, na tzv. male zahvate, koordinaciju i kooperaciju proizvodnih i uslužnih činitelja, na revitalizaciju naših otoka i njihovo selektiranje i segmentiranje. To onda znači ići na reviziju i bilansiranje velikog dijela dosadašnjih planova (primjerice planova Gornji i Južni Jadran, Jadran 3 i svih onih hipertrofiranih planova i strategija koji ne vode računa o uravnoteženom i harmoničnom razvoju prostornih, društvenih i gospodarskih elemenata), pogotovo sada kada se prešlo na privatno vlasništvo i kada tržišna ekonomija ne priznaje podjelu na ekonomsku bazu i društvenu nadgradnju, pa tzv. neprivredni elementi čine također proizvodno - uslužnu, tj. produktivnu snagu društva.

Otoci se trebaju razvijati po konceptu razvoja, ali i očuvanja ljepote pejzaža, očuvanja i uklapanja kulturnog identiteta, harmonije ekosustava i ukupne ljudske zajednice. Naša budućnost treba biti u održivom konceptu razvoja, u tzv. ekonomiji malih razmjera, u izbornim i integralnim planovima, komplementarnom razvoju gdje, primjerice t u r i z a m (posebice kad se radi o otocima i istočnoj obali Jadrana), treba biti oploditelj i agregat ukupnoga gospodarskoga i socijalnog razvitka, ali ne isključivo i ne uvijek po obrascu da zapostavlja razvoj drugih (naročito tradicijskih) djelatnosti i aktivnosti. To, nadalje, znači da nam se valja založiti za ravnomjerni prirodni i društveno - ekonomski razvoj, lišen svakog nesklada i proturječja na duhovnom i materijalnom planu. U tom smislu preporučuju se korekcije u konceptu velikog i kvantitativnog razvoja jer taj razvoj u pravilu nosi velike opasnosti za mehaničke pritiske, ekološke destrukcije i infrastrukturne probleme.

(5) Razvoj Hrvatske u cjelini i naročito njezina jadranskog dijela, te zasebno otoka, treba otrgnuti od monostrukturnog koncepta ili od tzv.

turistifikacije.² Iako je turizam najbrži i najbolji put za pretvorbu i privatizaciju i usto njeno najefikasnije sredstvo jer na najbolji način oplođuje efekte i stvara

² Ovdje će biti zanimljivo prenijeti misli uglednog hrvatskog ekonomista i prometnog stručnjaka Zvonimira Jelinovića "u čemu to Hrvatska ima sreću a u čemu nesreću" kada se radi o njezinu razvoju i njezinoj jadranskoj orijentaciji. Radi toga prenosimo dijelove njegova rada "Mjesto jadranske orijentacije", objavljenog u časopisu *Acta turistica*, broj 1, godište 5/1993, koje izdaje Ekonomski fakultet u Zagrebu, i to onaj dio gdje slikovito govori o prednostima i nedostacima hrvatskog gospodarstva:

"a) Hrvatska ima sreću:

1. - da imamo lijepu i atraktivnu zemlju i more,
2. - da imamo naše more i goleme mogućnosti za razvitak,
3. - da imamo dugu obalu s puno otoka,
4. - da imamo puno luka i njihovih mogućnosti za razvitak,
5. - da imamo dobre i vješte pomorce,
6. - da gradimo brodove,
7. - da imamo velike mogućnosti za turizam i nautički turizam,
8. - da imamo relativno dobre veze sa zaleđem,
9. - da imamo velike mogućnosti za uzdužno povezivanje obale i otoka,
10. - da imamo dobre mogućnosti za povezivanje obale zračnim putem sa zaleđem,
11. - da imamo dosta kadrova koji se bave određenim problemima,
12. - da smo imali Miju Mirkovića i njegovu koncepciju jadranske orijentacije,
13. - da imamo previše ambicija,
14. - da imamo velikih mogućnosti za prihvat stranih brodova u raspredi uz znatne devizne zarade,
15. - da nemamo željezničku prugu uzduž obale,
16. - da nam mnogo turista dolazi motornim vozilima,
17. - da imamo znatne potrebe za razvitak telekomunikacija,
18. - da imamo hrabar i nesalomljiv duh stanovnika u domovinskom ratu,
19. - da imamo dosta sposobnih intelektualaca.

b) Hrvatska ima nesreću:

1. - da je zagađenost zemlje, mora i zraka u porastu,
2. - da to more nismo dovoljno cijenili niti puno učinili za razvitak,
3. - da nismo dovoljno dobro povezali obalu i otoke s unutrašnjošću zemlje,
4. - da imamo previše ambicija, a premalo prometa. Promet svih luka je veličine prometa osrednje europske luke,
5. - da imamo nedovoljnu i zastarjelu trgovačku mornaricu, a preveliku ratnu,
6. - da imamo više brodova za izvoz, nego za domaću flotu, imamo previše brodogradilišta i 3 tvornice brodskih motora,
7. - da smo razvijali jeftini masovni turizam, da koncepcija razvitka nije bila dobra, a nautičkog turizma je stihijska,
8. - da imamo samo 4 pogodna željeznička prijelaza na obalu: 1) Sava-Soča (Postojnska vrata), 2) Kupa-Rječina, 3) Una-Butišnjica, 4) Vrbas, Bosna, Drina-Neretva. Pogodnih cestovnih prijelaza ima nešto više,
9. - da za sada prometujemo samo brodovima i cestovnim vozilima, a zrakoplovima i helikopterima ništa,
10. - da imamo samo 5 zrakoplovnih pristaništa i malog zračnog prijevoznika, te nikakvo povezivanje otoka helikopterima,
11. - da imamo radnu snagu nedovoljnog kvaliteta te preveliki odljev u druge zemlje,
12. - da je prerano umro i nije imao dostojnog nasljednika,
13. - da su nam mogućnosti jako ograničene,
14. - da postojeći kadrovi ne znaju razmišljati u novim tržišnim uvjetima,

nove devize, on se - samo i uvijek - treba razvijati s ostalim (posebice tradicijskim) gospodarskim granama i djelatnostima, i to naročito s poljoprivredom mediteranskog tipa, tradicionalnim obrtima, marikulturom, malom brodogradnjom, s raznim uslužnim i proizvodnim djelatnostima koje su kompatibilne ambijentu sredine i tendencijama svjetskog tržišta (primjerice: prometu, trgovini, proizvodnji hrane, brodarstvu, podmorju, znanosti i tehnološkom razvoju).

(6) Koncept razvoja jadranskih otoka treba se temeljiti na ovim pretpostavkama: korištenju ali i očuvanju prirodnih i antropogenih te ljudskih resursa, na ravnoteži prostornoekoloških, sociokulturnih, demografskih, ekonomskih i infrastrukturnih elemenata, na politici razvoja nerazvijenih ili nedovoljno razvijenih (u pravilu malih ali zato čarobnih, djevičanskih i ekološki očuvanih) otoka i otočića i sličnih prostora, na kvalitetnijem prometnom povezivanju otoka, na programima revitalizacije, na razvoju selektivnih ili održivih turističkih programa, tj. ekoloških, odgovornih i kvalitetnih vrsta i sadržaja u turizmu, te drugim djelatnostima i aktivnostima u sferi profitnih i neprofitnih organizacija i asocijacija, na ekologiji kao novoj viziji civilizacije i u tom smislu na aktivnoj zaštiti a ne na lažnom izricanju brige o ugroženoj prirodi, prostoru i ljudskoj, tj. humanoj ekologiji, što rade neki larpur-ekolozi,...

(7) Kako je ljudska strana usluge ili gospodarskog efekta odlučujući činitelj svakog uspjeha, problematici edukacije i profilacije kadrova (ali i lokalnog stanovništva) mora se posvetiti izuzetna pozornost, i to posebno onim profesijama koje će u tercijarnom i kvartarnom sektoru educirati lokalno stanovništvo, turističke i druge djelatnike te naročito turiste.

(8) U planove razvoja i njegovu politiku treba ugraditi i naše sadašnje i buduće posebnosti vezane uz ulaganja u resurse, poduzetništvo i privatizaciju, zatim razvijati i osmišljavati projekte TERRA, hrvatske identitete, etno i eko sela, parkove i marine, dati odgovor na koji način u to uključiti hrvatsko iseljništvo, na kojim prioritetima graditi svoje programe, kako optimalizirati javni sektor i teritorijalni ustroj koji će izbjeći sve moguće lokalpartikularizme, na koji način oplemenjivati naše mnogobrojne mozaike vezane uz male ljudske ruralne i urbane aglomeracije, kako turističko i neturističko mjesto pretvoriti u mjesto kulturnog ambijenta u kojemu će u suživotu i kooperaciji (bez naplavina

15. - da se ideja o izgradnji takve nerentabilne pruge ponovno podgrijava,

16. - da sun nam kapaciteti cesta i trajekata u sezoni nedovoljni,

17. - da je njihov razvitak nedovoljan, a mogućnosti ograničene,

18. - da nismo više učinili za povezivanje primorskog i panonskog gospodarstva,

19. - da nemamo dovoljno sposobnih političara."

nepovoljnih i konfliktnih situacija i elemenata što ih u povećanom obliku nosi industrijska i postindustrijska civilizacija) živjeti lokalni žitelj i njegov prijatelj: putnik i turist - i to u svojoj punoći kulture življenja.

2. Razvoj hrvatskih otoka - aplikacija - otok Pag

Sadašnji gospodarski trenutak i stanje otoka Paga, kao na malo kojem otoku, odraz je duboko ukorijenjenih gospodarskih tradicija koje ulaze u sferu povijesti, tj. dosadašnjih zanimanja. Tu je, osim tradicionalnog gospodarenja, naravno, sve prisutnije i ono koje ima izražajne karakteristike suvremenih tijekova i tendencija i koje je komplementarno širem geografskom i sociološkom ambijentu pogodnom za razvoj tih, tzv. novih djelatnosti.

Na taj način u zajednici događanja i razvoja kooperiraju raznolike djelatnosti: paška proizvodnja soli iz 17. stoljeća, proizvodnja paškog sira i mesa s uglavnom škrtih pašnjaka, tradicionalna paška čipka, razni drugi tradicionalni obrti, proizvodnja vina i ulov ribe, osebujne kulturne tradicije te ruralni i urbani ambijenti, ali i zov novih djelatnosti: turizma - kao privrede svih privreda ili usluge svih usluga, trgovine, komercijalnih poljodjelskih kultura, sve intenzivnijeg cesovnog i pomorskog prometa, poneke prerađivačke djelatnosti i tome slično.

Ovo poglavlje nema zadatak dati temeljne kvantitativne pokazatelje niti analizirati strukturalne odnose između grana, ne želi govoriti o stopi rasta i "tumačiti" oficijelne planove i programe razvoja otoka, već izvršiti određenu periodizaciju ukupnog globalnog, društvenog i gospodarskog stanja da bismo tako slijedom sadašnjih okosnica u trećem poglavlju nastavili promišljati o gospodarskoj budućnosti ovog otoka.

Da bismo pregledno dali sveukupnu inventarizaciju prirodne, kulturne, socijalne i gospodarske osnove te ih podredili zahtjevima i koncepciji ovog rada, koristeći se nekim raspoloživim izvorima,³ izdvajamo sljedeće naglaske:

Sa stajališta prostornog grupiranja jadranskih otoka, otok Pag spada u grupu Kvarnerskih otoka. Paška skupina unutar njih ima sveukupno 25 otoka, otočića, hridi i grebena te 274,8 km obalne dužine. Na otoku Pagu postoje dolomitni tereni s udolinama i manjim poljima koji su značajni za razvoj moderne i intenzivne poljoprivrede. I ulov ribe je značajan resurs otoka.

³ *Mogućnosti i pravci razvoja jadranskih otoka, studija*. Ekonomski fakultet u Zagrebu, Zagreb 1983. i *Otok Pag* (monografija i turistički vodič), Turistički savez otoka Paga, 1990, te ostali razni izvori.

Bogatstvo otoka sastoji se i u tome što prostor i okolica otoka i mora oko njih čine jedinstvenu cjelinu, koja predstavlja najveće bogatstvo ovog područja. Kao otprilike i drugi otoci Jadrana, i otok Pag je slabo naseljen i bio je karakterističan po depopulaciji, iako u pojedinim razdobljima bilježi i pozitivne tijekove. Otok je 1857. imao 4.399, 1910. - 7.033, 1931. - 7.720, 1948. - 8.513, 1953. - 8.514, 1961. - 8.017, 1971. - 7.413 i 1981. - 7.076 stanovnika. Planeri mu do kraja stoljeća ne predviđaju iole značajniji rast žitelja. Ukupni društveni proizvod po stanovniku u 1980. godini bio je osjetno niži nego u Hrvatskoj (100,0: 60,1). Solana na Pagu je 1981. zapošljavala 195 radnika i proizvodila 8.596 tona soli, a "Pag-plastika" je iste godine zapošljavala oko 100 radnika. Ekološki i klimatski uvjeti dopuštaju značajnu poljoprivrednu proizvodnju, i to: vinogradarstva, ovčarstva, maslinarstva, različitih mediteranskih i poljoprivrednih kultura, te ribarstva i ljekovitog bilja. Šumski fond je slab, ali je niska vegetacija ponegdje (posebice na pašnjacima) zadovoljavajuća. Najveći dio otoka nalazi se na vapnencima gornje krede, koji čine najljući krš i goli kamenjar sa zemljom crvenicom u pukotinama stijena. Šumske površine čine svega 5 posto ukupne površine otoka. Otok Pag potpada pod županiju ličko-senjsku. Sa svoje dvije općine (Novalja i Pag) ima danas 1315 zaposlenih radnika, od toga 1.016 u općini Pag i 10 u novaljskoj općini. Na Pag i Novalju otpada 65,5 posto zaposlenih. Glavne gospodarske oblasti danas su industrija, turizam, trgovina i poljoprivreda. Turizam je ostvarivao preko milijun noćenja. Novalja je paški prvokategornik u turizmu. Postoje i kapaciteti u nautičkom turizmu, kućnoj radinosti, tu su Paška sirana i Veterinarska stanica te poduzeće Zanat-komerc. Na Pagu su danas registrirane 23 tvrtke. Trgovina ostvaruje oko 20 posto društvenog proizvoda. Promet i veze sve se bolje razvijaju, a i stambeno-komunalna djelatnost je relativno razvijena. Od "više" infrastrukture u Pagu je, primjerice, i Gimnazija te Ugostiteljsko-turistička škola, knjižnica, dom kulture, KUD, sportska aktivnost, zbirke, limena glazba, osebujna kulturna i spomenička baština, čuvena paška čipka i još mnogo toga što ovaj prostor po sadašnjim pokazateljima svrstava iznad hrvatskog prosjeka.

Od zatvorenog agrarnog društva, otok danas sve brže kroči k razvoju koji obećava i osigurava privredni boljitak postojećem (a i novom) stanovništvu, pa se za nj može kazati da je otok sigurnog prosperiteta. Njegovu budućnost garantiraju i kapaciteti u hoteljerstvu i turizmu, kako oni postojeći, tako posebice i oni (strukturirani po novim koncepcijama) koji dolaze. Dinamizam otoka očituje se u činjenici da on, što kao posljedica Domovinskog rata, što iz gospodarskih prilika, postaje značajna (iako alternativna) prometna kičma između sjeverne i južne Hrvatske. Njegovu rastu i razvoju, međutim, pogoduju i

elementi tradicionalne socijalne i kulturne strukture, relativno razvijen javni sektor i duhovno bogatstvo žitelja, što sve skupa više nego uspješno kompenzira i one tzv. negativne i nepovoljne karakteristike i efekte koji se razvijaju i nastaju na otoku, a koji su rezultat općih i posebnih društvenih i razvojnih procesa i tendencija. Tu, primjerice, ulaze razne negativne i destruktivne tendencije i radnje iz sfere sociokulturne, psihološke, demografske, prostornoekološke i ekonomske pojavnosti: bujanje potrošačkog mentaliteta, gubljenje tradicija i procesi akulturacije, narušavanje moralnih vrijednosti, nepotrebne otočne podjele i lokalpartikularizmi, prostorno-ekološka polucije i devastacije, trka za brzom zaradom, dvojnost otoka i polarizacija s obzirom na utjecaj prema Zadru ili Rijeci, prema Pagu i Novalji te otoku Rabu, zapostavljenost i sve veća ugroženost nekih tradicionalnih zanimanja i nekih aktivnosti vezanih uz javni sektor i prostorno-urbane odluke, pomanjkanje jasnih i optimalnih programa dugoročnog razvoja koji bi bitno prestrukturirao i značajno revidirao neka postojeća planerska rješenja, i tome slično.

2.1. O još nekim aspektima mozaiciranja poželjne i nove orijentacije pašskog gospodarstva

S obzirom na posljedice rata i poraća te činjenicu da će nam još dugo sveukupni hrvatski razvoj biti bitno ograničavan različitim gospodarskim "sidrima", ali i zbog okolnosti i zbilje da smo napustili tzv. komunistički socijalizam i ideju kolektivizma, naš razvoj - a time i razvoj otoka Paga - treba se temeljiti na ovim trima međašima: (a) razvojnim programima, (b) restrukturaciji i (c) privatizaciji. Kada ovim općim prioritetima pridodamo paške specifičnosti i mnogobrojne prirodno-antropogene i gospodarske resurse, različiti ("stari" i "novi") mozaici paške budućnosti trebali bi se graditi i trebali bi biti sljedeći:

- U razvoju otoka valja uvažavati sve demografske i sociokulturološke odlike, a razvoj pojedinih mjesta i naselja mora biti u skladu s lokalnim običajima i višestoljetnom kulturom stvorenom na ovom prostoru (simbolički rečeno, preferirati koncept "budućnost prošlosti").

- Bit će potrebno orijentirati se na tercijarne djelatnosti, u prvom redu na turizam koji bi trebala obilježiti kvaliteta, relativno mali kapacitet i struktura, te druge komplementarne djelatnosti. To znači da bi u perspektivi industrija izgubila prvu poziciju na ljestvici gospodarskih djelatnosti u korist turizma, a time i srodnih njegovih djelatnosti. Mali objekti i privatno, malo i srednje

obiteljsko poduzetništvo te manji broj ukupnih smještajnih kapaciteta (a ne preko 40 tisuća koliko nude aktualni planovi) fine i iznijansirane strukture i kakvoće morali bi biti okosnica i strategija razvoja.

- Osim toga (uz poduzetnički duh i kapital), i na ovim prostorima dužnu pozornost treba posvetiti izobrazbi kadrova tzv. tradicionalnih zanimanja (npr. izrada čipki) i novih zanimanja (u turizmu, trgovini, kvartarnim djelatnostima...), koji će znati koordinirati tri bitna cilja svakog napretka: postići efikasnost, transformaciju i pravednost (interesi lokalnog stanovništva i šire zajednice).

- "Gospodarski, i u tom dijelu turistički, proizvod" trebao bi se temeljiti na oplodnji ili "preporodu" tradicionalnih djelatnosti - poljoprivrede (stočarstva i poljodjelstva, maslinarstva i ribarstva) i novih kultura - turizma, trgovine, marikulture, oblikovanja i zaštite prostora, prezentacije kulturne baštine, razvijanja kulture življenja, obrazovanja, javnog i vjerskog života, zdravstvenog i uopće društvenog standarda, razvoja prometa, dakle svih mogućih i objedinjenih djelatnosti koje bi i ovaj otok učinile prihvatljivim za život domicilnog stanovništva i atraktivnim posjetiteljima, i to sve po konceptu i zahtjevu tržišta za robom i uslugom posebnog i kontroliranog standarda te autohtone i kvalitetne ekskluzivnosti.

- Trebalo bi nastaviti s industrijskom proizvodnjom morske soli i onih kapaciteta koji imaju šansu prihvatiti tržišnu utakmicu, ali i razvijati organiziranu proizvodnju, primjerice autohtonog ljekovitog bilja. S obzirom na prostor i činjenicu da na otoku i sada postoje velike zone ljekovitog bilja koje se neopravdano zanemaruju, valjalo bi poticati takve programe (kadulja, ljekovite trave...), oplemeniti prilično goli otok različitim autohtonim biljem, zonama šume, pašnjaka, njiva....

- S obzirom na izrazitu komplementarnost poljoprivrede i turizma na ovom prostoru, valjalo bi na bazi selektivnih programa i razvoja pojedinih djelatnosti do kraja razraditi i organizirati koncept gastronomije (zdrava hrana i turizam), isto tako, zbog izrazite maritimnosti otoka i njegova kapilarnog utjecaja, razvijati programe iz nautičkog turizma (osmišljeno, organizirano i ekološki sustavno). Tu posebno mislimo na projekte revitalizacije u mjestima i naseljima uz more (uređenje lučica, izrada malih obiteljskih hotela, postavljanje sidrišta, prihvaćanja pravila ponašanja u akvatoriju, izrada vezova i turističke infrastrukture, održavanje lučica, organiziranje motonautičkih i drugih aktivnosti na moru i kopnu i tome slično), te drugih vrsta turizma.

- Osim Novalje i Paga koji su i sada prepoznatljiva turistička odredišta, svestranom i promišljenom akcijom i programima revitalizacije, i ostala mjesta i

naselja treba učiniti turistički zanimljivim i specifičnim: Smokvicu, Poveljanu, Košljun, Miškoviće, Dinjišku, Vrčiče, Goricu, Stari grad, Šimune, Mandre, Kolan, Škunce, Vidase, Jakišnicu, Ovdice, Lun, Staru Novalju, Casku, Zuboviće, Metajnu.

Dakle, procesom segmentacije, zakonitošću tržišta i vrednovanjem društveno-humanističkog činitelja, trebalo bi slagati mozaike, tj. simbole otoka, u kojima će (kao što se vidi) biti mjesta i za paške tradicije iz njegove gospodarske povijesti, a koji će svi zajedno oplemeniti i obogatiti gospodarsku budućnost otoka Paga, još jednog dragulja u nizu jadranskih i hrvatskih dragulja.

Ključna pretpostavka za njegovu (kao i ostalih hrvatskih otoka) optimalnu sutrašnjicu stalno je promišljanje na tragu misli Špire Brusine: "Jadrano treba smisla i domoljubne ljubavi."

Literatura

- MOGUĆNOSTI I PRAVCI RAZVOJA JADRANSKIH OTOKA*, Studija, Ekonomski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1983.
- JELINOVIĆ, Z. (1993): Mjesto jadranske orijentacije Hrvatske, *Acta turistica* 5/1993, i Ekonomski fakultet u Zagrebu, str. 26-35.
- PRINOSI ZA GOSPODARSKU POVIJEST OTOKA PAGA*, Zbornik radova, Historijski arhiv Pazin i Historijski arhiv Rijeka, Pazin - Rijeka, 1988.
- OTOK PAG* (Monografija i turistički vodič), Turistički savez otoka Paga, 1990.
- DUGE SJENE PERIFERIJE, PRINOS REVITALIZACIJI HRVATSKOG RUBA*, Zbornici, Knjiga 4, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 1998.
- JADREŠIĆ, V. (1987): Otok Pašman - aktualnosti o privrednom i turističkom razvoju, *Pašmanski zbornik*, Općina Biograd n/m i Filozofski fakultet u Zadru.
- JADREŠIĆ, V. (1992): Prilog razvoju strategiji i imageu hrvatskog turizma, *Turizam*, 40, 1992. 7-8, Zagreb, 1992. str. 99-104.
- JADREŠIĆ, V. (1993): Nove trendencije i orijentacije u turizmu, *Turizam* 41, 7-8, Zagreb, 1993, str. 166 do 174.
- Pogled na turističku valorizaciju jadranskih otoka: Od otoka ljepote do otoka bogatstva, Zbornik radova: *Razvojni problemi turizma hrvatskog Jadrana*, Tržište, Hrvatsko društvo za marketing, Zagreb, 1995, str. 213-225.

*Vlatko Jadrešić: MOSAICS FOR AN ECONOMIC FUTURE
OF THE CROATIAN ISLANDS*
The example of the Island of Pag

S u m m a r y

During the entire period of the former Yugoslavia (in a declarative and colonizing fashion) and in the context of today's independent Croatia (an effective and thought-out search for social-economic advancement) the orientation towards the Adriatic sea in the economic policy of Croatia and the special place it assigns to its islands has had its dilemmas, discrepancies but also its constant features and programs of development.

The former period was characterized, especially when it comes to islands, by relatively poor socio-economic results because the few initiatives and projects faltered against "higher", that is, Yugoslavian interests and priorities. On the other hand, since the democratic changes during the nineties little time has elapsed, not to speak of the war, for Croatia to have undertaken something of significant magnitude so that, regardless of qualitative presuppositions and spiritual impulses, the country stands at the very, albeit better, beginning.

Dilemmas and challenges pertaining to the development of the Adriatic islands, Pag (taken here as a paradigmatic case) included, are many. Although the islands are marked by specificities, although they differ according to the level of development, it seems that even today the dominating idea consists in the assumption that tourism has to be their basic developmental basis. Alongside tourism agriculture, traditional crafts and certain branches of shipping are also considered. However, there is little structural differentiation, quality, traditional specificity and selective deliberation within this justifiable orientation. Every county, district, all the islands, even every town want tourist development (let us emphasize this as the paradigm) but none of them ask themselves – what kind of tourism and within what boundaries? What does world tourist demand seek and what can they supply? In what fashion are other economic and social activities to be improved through tourism, how to select optimal segments and how to complementarily act in the most favorable manner? How to designate the priorities of development and to arrive at a balanced and harmonious interpenetration of development and the functioning of the economic, natural, ecological, cultural and infrastructural factors?

Within the broader Adriatic island context, the article analyses the condition and the possibilities of the island of Pag, taking into consideration its specificities, attempts to think about its future and its prosperity primarily in a manner which contrasts with the so-called large scale planning and development, suggesting specific possible solutions and tendencies. Its purpose is therefore solely to instigate dilemmas, deliberations and solutions in the development of this lovely, somewhat bizarre and prosperous Croatian island. Regardless of all their differences and specificities one can still find within the family of Croatian islands

similar and common features and possibilities. The article employs the socio-economic method of investigation.

KEY WORDS: the Adriatic orientation of Croatia, Croatian islands of beauty and possible wealth, tourism as a factor of development, the island of Pag as a paradigm for the economic future of Croatian islands